

Радомир Д. Лукић, Београд

ТРИ ОСНОВНА ПИТАЊА НОВОГ УСТАВА

Југославија стоји пред доношењем новог устава уместо оног из 1974, толико критикованог и по општем мишљењу превазиђеног. Зато се поставља питање како донети нов устав и на којим га основама поставити.

Према садашњем стању ствари, нема организованих припрема за доношење тог устава. Постоје одговарајуће припреме, вероватно у свим републикама. Судаћи по оном што се зна у јавности (август 1989), разлике у гледању на нови устав веома су велике и не види се начин како ће се превазићи. Изгледа да свако у овим припремама има своје мишљење и чврсто га се држи. Засад се не види сарадње на заједничком послу.

Међутим, очито је да устав мора бити плод споразума. Иако свако од учесника у овом послу (републике, а у извесној мери и покрајине) има своје сопствено мишљење, природно засновано на жељи за остварење сопствених интереса, очито је такође да се мора постићи споразум о заједничком уставу, који је неопходан. Не треба сумњати да је опстанак Југославије највиши интерес свих њених република и покрајина, те да се стога мора наћи заједнички компромис како би Југославија могла бити оспособљена да обезбеди интерес свих својих саставних делова. Свака страна у том послу треба да схвати да је исто онако као што она чврсто верује да је у праву и да је њено схватање новог устава најбоље за Југославију — исто тако и свака друга страна убеђена у то исто у погледу свог гледишта. Зато је потребно да се без сумњичења и с добром вољом почне договарање око новог устава.

Треба се надати да ниједна страна неће ићи у заједнички рад с чврстим ставовима који се не могу мењати, јер тада споразума нема, а продужење неспоразума угрожава сам опстанак

Југославије, утолико пре што економска криза, већ и сама по себи значи такође угрожавање. Треба имати у виду, ма колико можда прсту, али несумњиво велику народну мудрост да је боље мршаво поравнање него дебела парница.

Тешкоће у доношењу новог устава нису, међутим, само у неслагању учесника око конкретних питања која задиру у њихове интересе, који су супротни, те се морају некако усклађивати, него се оне јављају и при решавању неких основних начелних питања, која су, у већој или мањој мери, теоријски, научно и идеолошки, нерешена, тешко решива на данашњем ступњу развоја друштва и посебно социјализма. Гледиште јавног мњења на та питања се последњу годину дана нагло мења и већ се дубоко променило, иако и даље постоје знатна неслагања и још веће нејасноће у погледу решења, која морају у великој мери бити нова и за свет. Тако се опет налазимо пред решавањем питања која су нова и за чије решење нема узора, што је отежавајућа околност, која прети да се усвојено решење опет, као и досад, покаже лоше. Али то се не може избећи — кад човек падне у воду, мора покушати да се спасе.

С обзиром на речено, овде ће се размотрити само три таква, како се чини, значајна питања, која треба начелно решити у претходним припремама, као основу новог устава.

I

Прво је питање социјализма. Преовлађује мишљење да је досадашња „изградња“ социјализма у свету и у нас неуспела. Како сам већ имао прилику да кажем, социјализам није успео у два главна питања — питању хлеба и питању слободе, тј. привреде и политике, одн. демократије. Он је у очитом заостатку у односу на капитализам, било да је реч о његовој етатистичкој или самоуправној варијанти. Основно питање је зато шта са социјализмом. Хоће ли се и даље социјализам и какав? Ако се хоће, онда треба решити два претходна питања — прво, шта је то социјализам уопште и, друго, зашто досадашња његова изградња није успела.

Не улазећи у бројна подробна питања, и конкретне често и знатне разлике између земаља, може се рећи да се досад социјализам схватао и као такав и изграђивао, суштински, као систем нетржишне привреде у коме је укинута приватна својина и у коме влада пролетаријат (његова „диктатура“) углавном преко своје јединствене странке, Комунистичке партије, по, практично, једностраначком моделу. Чак ни самоуправни југословенски систем социјализма у суштини, нарочито у пракси, није много одступио од овог обрасца социјализма. Истинско самоуправљање није никад заживело пре свега јер није одговарало ступњу привредног развоја и културе. Оно се извргло у своју супротност, у владу бирократије и технократије, а самоуправљање се показало

као идеална племенита замисао неостварљива на датом ступњу развоја — у основи као утопија.

Овако замишљен и у пракси неостварен социјализам очит је неуспех. Зато се поставља питање зашто овај покушај није успео. Одговори су различити, па треба покушати да се нађе тачан одговор, јер од њега зависи успех даљег развоја у правцу социјализма.

Одговор зависи од више чинилаца који се могу сматрати узроком неуспеха. Они, међутим, нису довољно испитивани, те се не може знати прави узрок. Грубо сажимајући питање, одговор се може углавном видети као двострук. Наиме, може се сматрати да је неуспех у самој суштини социјализма, у његовом погрешном начелном схватању, а може се ово схватање сматрати исправним, а неуспех у његовом остваривању тумачити конкретним неповољним околностима. Ако се усвоји овај други став, онда се узроци неуспеха могу тражити пре свега у преурађености покушаја његовог остварења. Систем је начелно исправан, али друштво још није довољно развијено да би се он могао остварити. У вези с тим се поставља питање да ли је Лењин правилно решио недоумицу око тренутка совјетске револуције — политичке прилике за преузимање власти су биле повољне, али за изградњу социјализма још увек неповољне у земљи у којој се тек почео развијати капитализам. Лењин је узео власт у нади да ће помоћу ње брже достићи ступањ развоја на коме ће социјализам бити могућ. Одлучујући се за НЕП, он је изгледа признао да се капитализам у основи мора још дуго трпети, што би значило да се признаје Марксов основни став да нов систем може да се оствари само кад се потпуно развије и иживи стари систем, у овом случају капиталистички. Касније је Стаљин увео етатизам и план, укинуо тржиште и изградио етатистички социјализам, који се показао као неуспешан.

Држећи се, дакле, с једне стране, основне Марксове мисли и, с друге, неуспеха у пракси убрзане изградње социјализма, може се сматрати да је ова изградња била преурађена и стога неуспела, те да се на један или други више или мање помирљив начин мора још дуго трпети нека врста капитализма да би се створили услови за каснији социјализам. Обнављање приватне својине и тржишта, признање експлоатације радника и раднички штрајкови и низ других појава, као и сарадња с капитализмом, као да показују да се више или мање свесно и вољно стало управо на ово становиште — колико је могуће — социјализам, уз трпљење капитализма у осталом.

Може се покушати и да се неуспех објасни и нужношћу да се социјализам мора одједном изграђивати у целом свету, и грешкама у изградњи социјализма — оним што се назива стаљинизмом тј. диктатуром бирократије уместо радничке демократије. Може се неуспех објашњавати и саботажама, издајствима

итд., што изгледа није довољно објашњење. Коначно, изгледа да поред преурањености социјализма једино озбиљно објашњење његовог досадашњег неуспеха може бити тражено у самом схватању социјализма. С обзиром на неуспех и самоуправне варијанте социјализма, може се питати није ли узрок управо у неисправном схватању самог социјализма, његове суштине. Можда треба мењати суштину схватања социјализма. Али засад је тешко наслутити у чему би могла бити нека друга његова суштина сем нека врста неприватне својине и демократије која ће значити укидање власти, тј. потпуну самоуправу.

Било како било, показује се да се мора заузети став у основном питању социјализма, које је и теоријски и практично. Оно што је досад више у пракси него у теорији учињено у том правцу не представља никакву системску целину него пре скуп недовољно усаглашених, но систематизованих мера, које се основаније могу схватити као гашење пожара него као промишљена концепција. Ту се више-мање, стихијски и прагматички усвајају елементи капитализма и добија се један несистематизован, нецеловит, противречан „систем“, који ће очигледно тешко функционисати.

Остављајући низ других питања по страни, можда не мање тешких, треба ипак истаћи једно које је несумњиво суштинско и средишње — питање својине. Ако се и етатистичка и друштвена својина показала неуспелом, питање је да ли је могућа и у којој мери друкчија социјалистичка својина или се треба вратити натраг на приватну својину, одн. на социјал-демократско становиште да треба сачекати развој.

На жалост, мора се утврдити да скоро да нема озбиљних проучавања па ни разматрања ових суштинских питања социјализма. Нагло и стихијски, без икакве продубљене расправе, иде се на врло значајне промене у привреди, како у погледу својине тако и у погледу организације оног што још остаје од друштвене социјалистичке својине. Можда и постоји неки целовит програм у том погледу, али у јавности је познато само недовољно образложење појединих мера без неке систематске концепције својине и других основних питања. Није јасно како ће функционисати један такав мешовит систем и то уз већ тешку привредну кризу, незапосленост која се само може нагло увећавати итд.

Доношење устава је на прагу. Требало би имати целовиту концепцију друштвено-економског система и социјализма на овом ступњу развоја, а бар у јавности изгледа да је нема сем најопштијих идеја о равноправности све три врсте својине (што је била концепција још одмах после рата, коју је нарочито, развијао Б. Кидрић).

Основни проблем социјалистичке својине је што је она — несвојина. Проглашавање социјалистичке својине као несвојине у нашем уставу наишло је на велику осуду. Али критичари ни-

су предложили никакво боље схватање које би ипак остало социјалистичко. По њима, изгледа да је битно питање да се за социјалистичку својину нађе титулар, тј. сопственик, носилац својинских права. Али при томе они заборављају да једини такав „сопственик“ може бити друштво. Сваки део друштва схваћен као сопственик нужно укида друштвену својину, која у најбољем случају постаје групна, што значи — недруштвена, приватна. Према томе, ако се хоће социјализам, мора се остати при друштвеној својини, тј. несвојини, па покушати да она буде ефикасна, економски оправдана, рентабилна. У томе има бар сличан пример у капиталистичкој групној, акционарској својини или државној својини, која у понеким случајевима остаје успешна.

Према томе, треба видети зашто колективна својина у капитализму може да успева, а у социјализму не може. Да ли управо зато што социјалистичка својина мора да буде општедруштвена, док је у капитализму претежно групна? Међутим, како је речено, има у капитализму и успешне државне својине а поједине групе својине су често много веће чак и од средње социјалистичке друштвене својине која је, сем у Југославији, претежно државна својина.

Питање је, дакле, зашто у социјализму ни друштвена ни државна својина не успева. Зашто она не би могла бити исто онолико ефикасна колико акционарска својина? И то утолико пре што је фактички и друштвено-државна својина у социјализму фактички групна својина, особито у самоуправној Југославији, али у суштини, и у осталим државама, јер су и ту привредне јединице подељене и свака је самосталан привредник, па живи од свог рада, па иде и под стечај ако не успе.

Међутим, начелно, ни то није решење, јер и ако је успешна, својина предузећа или других привредних јединица у социјализму је у основи ипак групна, а не друштвена својина.

Било како било, питање социјалистичке својине и њене ефикасности мора бити проучено и нађено решење — по могућству социјалистичко. Како сад иде више-мање стихијски ток, ова својина све више губи социјалистички друштвени карактер и постаје групна — приватна, иако опет неуспешна.

Друго основно питање у новом уставу је питање демократије, где је средишни проблем страначког система — једностраначки или вишестраначки. И овде је нагло преовладало становиште да је монополизам СКЈ као облик једностраначког система преживео, али нису јасна нова решења. Начелно су сви за вишестраначки систем, али у спровођењу тог начела има суштинских разлика. Док су једни за класичан такав ничим ограничени систем, други су за већа или мања ограничења. Једни чак сматрају да би уместо политичких странака, познатих због низа недемократских елемената, требало тежити систему удружења на основу посебних конкретних интереса, док други мисле да се поред таквих удружења могу допустити и политичке странке с из-

весним ограничењима, или да у организацији власти учествују само ове странке (а не и удружења), но с разним ограничењима (рецимо, да имају општејугословенски карактер или да су у начелу за социјализам и сл.).

Мора се прихватити да нејединство Југославије, првенствено међунационални неспоразуми, ако не и сукоби, заиста представљају извесну тешкоћу за неограничено стварање политичких странака. С друге стране, чак и ако се узму интересна удружења као чиниоци политичког система, тешко је избећи њихово фактичко претварање у странке или бар удруживање на у суштини страначкој основи. Чак и кад би се странке забраниле и ишло се на нестраначку демократију с групама грађана који кандидују људе за избор посланика — ипак се не би могло избећи фактичко стварање странака. Уосталом, странке су и настале управо као удружења за кандидовање и изгласавање одређених кандидата при изборима. Али чак и ако се спроведу избори без странака, не може се избећи фактичко организовање посланика у скупштини у странке, као што показује историја, али и најновији пример са стварном организацијом опозиционе странке у Совјетском Савезу у скупштини после избора. Питање страначког система је врло тешко не само из дневнополитичких разлога него по самој суштини ствари — вишестраначки систем може да исправно функционише само у релативно хомогеном друштву, а једностраначки једино у сасвим хомогеном, док наше знатно хетерогено друштво не пружа довољно услова за стабилан политички систем уопште, било страначки било нестраначки.

И тиме се долази до трећег основног питања, које је најконкретније и најжитније — питање федерације, које је у ствари питање национално, одн. класно. Хтели или не, морамо признати да је југословенско друштво јако хетерогено из два основна узрока — многонационалност и класност. Ова два чиниоца доводе до оштрих сукоба у друштву. У разумљивој тежњи да ове сукобе ублаже, они се недовољно признају и не предузимају се одговарајуће мере за њихово решавање, чиме се стање само даље погоршава и отежава се њихово решавање.

Гледано површно, главно питање је национално, услед националних сукобљавања, која имају дубоке и давнашње корене. Међутим, ови сукоби, иако имају првенствено национални карактер, у великој мери су и привредни сукоби око експлоатације појединих нација и крајева, што долази првенствено услед њиховог неједнаког развоја. При томе се, наравно, у жестини борбе не жели или не може да утврди право стање ствари, тј. ко кога експлоатише, те свако остаје убеђен да је управо он експлоатисан, иако је можда, објективно, управо он — експлоататор. Међутим, у националним споровима стварно стање у великој мери престаје бити одлучујуће — далеко више утиче субјективно уверење сваке поједине нације да је управо она експлоатисана.

На ову основу додаје се измешаност становништва разних нација у оквиру појединих националних држава, што доводи до оптужби о ограничењу националних права „нематичних“ нација. Овоме се додају и сећања на раније сукобе током историје, као и спорови око права на односне спорне територије и низ других чинилаца. Такс се заоштравају међунационални односи.

То је све утицало да се тзв. национално питање у Југославији реши федеративним уређењем државе како би се у највећој мери поштовало право сваке нације на сопствену државу и тиме и сопствено управљање својом судбином. Тиме се неизбежно јављају и спорови око граница тих држава, па и око права на постојање појединих од њих. Уз све то долази и проблем мањина-народности.

На тај начин се национално питање ставља испред класног питања, те се тиме чврстина везе југословенских нација знатно слаби. Било би сасвим друкчије кад би се у први ред истакло друго питање — условно названо класно. Онда би се Југославија делила, грубо речено, вертикално на две класе — радничко-сељачку на једној и управљачко-бирокуратску на другој страни. За теоријске чистунце треба напоменути да је овде појам класе мало непрецизно схваћен — не у уском смислу уобичајене класне поделе. Стога се можда и не мора употребити назив класа него, нпр., слој. Но, то није битно питање. Битно је да ове две скупине постоје и да су оне распрострањене на целој територији Југославије. Овоме треба додати и велики број незапослених.

Југославија је ради остваривања националне равноправности увела одлучивање у најважнијим питањима у федерацији на основу консензуса. То је у низу питања приближава, или је чини конфедерацијом. Ту настаје низ проблема. Југославија има врло широке надлежности, насупрот уобичајено врло уским надлежностима конфедерације. И ту настаје главни проблем — широка надлежност федеративног карактера, и то кад је реч о најважнијим питањима, везана је за једногласност одлучивања држава-чланица, тј. за конфедерацију. По надлежности је, дакле, Југославија федерација, по начину одлучивања у најважнијим питањима — конфедерација. И тако се одлуке или доносе спором, при чему се праве компромиси те су мере о којима се одлучује често у себи самима противречне и тешко спроводиве, или се уопште и не доносе, него се одлуке одлажу или од њих одустаје. Додуше, постоји и поступак за ефикасно доношење важних и хитних одлука кад се не може постићи једногласност, али се, разумљиво, он примењује у крајњим случајевима, па се често и тада усваја половично или закаснело решење.

Овако у ствари конфедерално уређење Југославије омогућава да се републике усмере првенствено на своје интересе и

самостално решавање свих питања која их се тичу, што се у првом реду огледа у привреди, где се стварају националне, републичке самосталне привреде, што је за малу земљу каква је Југославија велика штета, јер би се, као јединствена, привреда Југославије могла много рационалније организовати.

Разуме се да у оваквом стању постоје различите тежње — једне су републике за више јединства, друге — за још већу самосталност република, те се тиме функционисање Југославије још више отежава, пошто свако тежи да и у оквиру постојећег система спроведе своје тежње ка већем, одн. мањем јединству.

Кад се баци општи поглед на објективно стање ствари, с једне и на јавно мњење и политичке тежње у Југославији с друге стране, а све у вези с потребом доношења новог устава, који би требало да поправи кризно стање у коме се земља налази, онда се мора утврдити да постоје врло различита и често супротна мишљења о овим (а и другим, спореднијим питањима) и да је тешко видети како се може за кратко време доћи до општеприхваћених и разумних нових уставних решења за релативно кратко време које у ту сврху стоји на располагању. Ово утолико пре кад се имају у виду и многа друга питања у којима нема сагласности, а која треба решити.

Овде би непристрасна наука могла несумњиво много помоћи. Али је до ове непристрасне науке тешко доћи, а још теже учинити да се њена реч послуша и ако се до ње дође. Улога науке је утолико неважнија што сва ова питања наука није довољно ни проучила нити су се довољно укрстила различита мишљења и дошло до макар јасних алтернативних решења уколико не може доћи до пуне сагласности.

Међутим, време не чека, а политичко расположење је све експлозивније. Одговорни чиниоци би морали бити свесни тога и можда се сагласити да се у уставу мења само оно што је у довољној мери сазрело и где се више-мање може постићи споразум, а да се остала питања одложе за тренутак који ће наступити кад се и до осталих решења дође такође путем споразума. У том случају би требало одмах почети рад на поручавању и тих каснијих решења.

Било како било, чини се да је наука дужна да каже своје мишљење о свим овим питањима и тиме избегне могућу каснију прижу савести.

Radomir Lukić

THREE BASIC ISSUES RELATING TO THE NEW CONSTITUTION

— Summary —

The survival of Yugoslavia is the highest interest of all its republics and provinces. It is obvious that its new Constitution must be the result of agreements, opposite positions in the process of enacting the new Constitution have to be brought into line, so that Yugoslavia might be capable of protecting the interests of all its integral parts.

When preparing the basis of the new Constitution, three issues should be previously considered and in principle solved, as the are, more or less, theoretically, scientifically and ideologically unsolved. These issues are: what with socialism, how to promote and protect democracy and the federal system.

Science has not sufficiently studied these questions and different opinions have not sufficiently crossed, with a view to finding clear alternative solutions, if full agreement cannot be reached.

Science is obliged to impartially respond to these and other questions and thus to support the enacting of the new Constitution of Yugoslavia and to avoid possible subsequent pangs of conscience.

